

(14)

SOMUNCU BABA'NIN EĞİTİM METODU*

Yrd. Doç. Dr. Süleyman DOĞAN*

Özet

XIII. yüzyılda felsefî ve tasavvufî düşünceler, birer aydın ve halk hareketi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. En yüksek formuna eriştiği Moğol istilâsı döneminde tekke, önemli bir eğitim kurumu olmuştur. Bir eğitim düşüncesi, yöntemi ya da uygulaması ele alınırken eğitimin felsefesi, ilkeleri, amaçları, bilgi muhtevası, seçilen yöntem ve politikalar, araç ve gereçler, eğitim ve öğretim organizasyonu ve bunların ana unsurları inceleme objeleri olarak değerlendirilir. Hamid-i Veli'nin insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme (entegrasyon) olayıdır. O; öğretici çalışmalarında; millî, dinî motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, deyim, atasözü ve menkıbeler aracılığı ile toplumsal bilincin canlı tutulmasına katkıda bulunur.

Hamid-i Vali; karmaşık ifadelerden, özellikle felsefî değerlendirmelerden uzak durmaya çaba göstermiştir. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan; yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini, o dönemde en güzel şekilde uygulamıştır. Herkesin bildiği basit ve sade bilgilerden yola çıkarak, üst seviyeli kavram ve değerlere ulaşmak istemiştir. Eğitimde iki unsur önemlidir; eğitilen ve eğiten. Öğrencinin uygun bir tabiat, akıl, yetenek ve öğrenme ihtiyacının olması gerekir. Bu tebliğde büyük mutasavvıf Somuncu Baba namı Hamid-i Veli'nin mevcut kaynaklardan yola çıkarak örnekleriyle eğitim metodunu incelenecektir.

Giriş

Eğitim, genel anlamda bireyde davranış değiştirme sürecidir. Geniş anlamda ise eğitim, bireyin toplum standartlarını, inançlarını ve yaşam yollarını kazanmasında etkili olan tüm sosyal süreçlerdir.

Eğitim insanın iyi davranış kazanması ve sosyalleşmesi için yapılan çabalaradır. Metot, yol, yordam, usul, yöntem, herhangi bir gayeye ulaşmak için önceden çizilmiş yoldur. Metot bir ilmin temelidir; metotsuz ilim, faydasız bir sermayedir. Bu bağlamda kaynakları incelediğimizde Hamid-i Veli'nin özellikle sohbet yoluyla Allah yoluna güzellikle çağırmak, sevdirmek, müjdelemek, korkutmamak, nefret ettirmemek metodun bir parçasıdır. Tasavvuf; Allah'ın varlığını bilme, kâinat ve insanın varoluş sebebini anlama, insanı mükemmel bir varlık hâline getirebilme anlayışıdır. Diğer bir deyişle tasavvuf, insanı eğitme sanatıdır. Edep ve ahlâktan ibaret olan tasavvuf, insan tabiatının bir özelliğidir. Tasavvufun amacı, ideal insan yetiştirmektir. İdeal insan Peygamber'e ahlâken benzeyen insandır. Tevazu, gösterişsizlik, kendini tanıtmaktan sakınma, gizli olma vb. özellikler, ideal insanda bulunan özelliklerdir. Yunus fakir, Somuncu Baba ise gizlidir. Bu kişiler birer modeldir. Bunların arkasında da çok büyük ahlâk dersleri aramak gerekir. Adaletsizliğe karşı çıkmak ise bunlardan biridir.

XIII. yüzyılda felsefî ve tasavvufî düşünceler, birer aydın ve halk hareketi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. En yüksek formuna eriştiği Moğol istilâsı

* Bu başlıkla 22–25 Eylül 2011 tarihinde Aksaray'da, Uluslar arası Somuncu Baba ve Kültür Çevresi Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

* (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi) e-posta:sudogan@yildiz.edu.tr

döneminde tekke, önemli bir eğitim kurumu olmuştur. Bir eğitim düşüncesi, yöntemi ya da uygulaması ele alınırken eğitimin felsefesi, ilkeleri, amaçları, bilgi muhtevası, seçilen yöntem ve politikalar, araç ve gereçler, eğitim ve öğretim organizasyonu ve bunların ana unsurları inceleme objeleri olarak değerlendirilir. **Hamid-i Veli'nin insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme (entegrasyon) olayıdır. O; öğretici çalışmalarında; millî, dinî motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, deyim, atasözü ve menkıbeler aracılığı ile toplumsal bilincin canlı tutulmasına katkıda bulunur.**

Hamid-i Vali; karmaşık ifadelerden, özellikle felsefî değerlendirmelerden uzak durmaya çaba göstermiştir. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan; yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini, o dönemde en güzel şekilde uygulamıştır. Herkesin bildiği basit ve sade bilgilerden yola çıkarak, üst seviyeli kavram ve değerlere ulaşmak istemiştir. Eğitimde iki unsur önemlidir; eğitilen ve eğiten. Öğrencinin uygun bir tabiat, akıl, yetenek ve öğrenme ihtiyacının olması gerekir.

Bu tebliğde büyük mutasavvıf Somuncu Baba namlı Hamid-i Veli'nin mevcut kaynaklardan yola çıkarak örnekleriyle eğitim metodunu incelenecektir.

Mutasavvıflar Birer Eğitimcidir!

Her mutasavvıf, aynı zamanda bir terbiyeci yani eğitimcidir. Çünkü tasavvuf; insanı, sabır, çile, riyâzât, tevekkül ile ilâhî vuslat potası içinde yoğuran bir inanç ve aksiyon sistemidir. Zira bütün eğitim sistemleri, insana bir şekil vermek; onu birtakım hedefler doğrultusunda yetiştirmek ister. Tasavvuf ta, insanın bir kalıba girmesini sağlar. Mesela; Mevlânâ'nın eğitim ile ilgili fikirleri; dünya görüşü, insana bakış tarzı üzerinde temellenir. Mevlâna da, geniş halk kitlelerini musiki, sema ve şiir ile irşat ve terbiye eder.

Çocuğun okula isteksiz gidişini önlemek ve oraya şevk ile göndermek için yaptığı işin ve çektiği zahmetin bedelini hemen görmesi gerektiğine işaret eden **Mevlâna**, telkin ve nasihatın, insanın gururu ve sorumluluk duygusu incitilmeden yapılırsa şahsiyet gelişiminin daha sağlıklı olacağını belirtir. **O, akıl ve gönül sentezine ulaşan büyük bir eğitimcidir.**

Şahî Nakşibendî Behaddin Buhari derki; “Bir tel parçası ol. Fakat büyük zatların cereyanı naklet. İşte saadet burdur.”

Hacı Bayram-ı Velî de, insanın kendisini bilmesinin en önemli bilgi olduğunu vurgular. Akşemseddin'i, Yazıcıoğlu Ahmed ve Mehmed kardeşleri yetiştiren Hacı Bayram-ı Velî olgun insan şunları söyler:

“Bilmek istersen sen seni
Can içre ara canı
Geç canından bul anı
Sen seni bil sen seni”

Niyazî Mısırî'ye göre insan, düşündüğünün ayınıdır. İnsan, hayırlı evlat yetiştirmelidir. Çocuk; kendi başına kalırsa dostunu, düşmanını bilemez. Öğrenci olmadan öğretmen, çocuk olmadan baba, mürit olmadan mürşit olunmaz.

Öğretmenlerin; güzel yazılmış tasavvufî şiirleri, öğrencilere okuyarak açıklamaları, gençlerimize birçok şey kazandırır. Çeşitli menkıbeler anlatarak; gençlerin dikkatlerini, tasavvuf alanına çekebiliriz. Zira menkıbeler, insanın gizli özlemlerinin ve inandığı bazı değer hükümlerinin zafere ulaştığı kusursuz ideal bir

dünyanın tasvirini gerçekleştirmeleri sebebi ile, toplumun psikolojik çehresinin ifadesi sayılabilir. Bu menkıbeler sayesinde genç; doğruluğu, sabırlı olmayı, hoşgörüyü öğrenir. Kendisini ve dünyayı, aşk ile sever.

Eğitim için dilin önemi ve sohbet metodu aslında evrendeki her şey aşkı dile getirir. Evrende var olan her şey Allah'ın tecellisi olduğuna göre, çeşitli şekillerde dile gelen de Allah'tır:

“Diyen Ol, işiten Ol, gören Ol, gösteren Ol
Her sözü söyleyen Ol, sûret cân menzilidir.
Sûret söz kanda buldu, söz ıssı kaçan oldu
Sûrete kendi geldi, dil hikmetin yoludur.”

Sevgi Duygusu ve Eğitimi

Kişisel gelişimciler sosyal yüz ile can denilen iç yüzünün çatışmasında canın sevgi dolu özelliğinin pozitif enerji vereceğini söylemekte; iletişim ve kişisel gelişimi bu zemine oturtmaktadırlar. İnsanda entelektüel zekâdan ayrı bir duygusal zekânın varlığı, insanın sevgi unsuru ile ulaşabileceği noktalara işaret etmektedir. **Duygusal zekâ, tasavvuf kültüründe “kalb” denilen sevgi ve duygu merkezi olan alandır. Tasavvuf kültüründe “gönül” olarak adlandırılan alan bu açıdan çok önemlidir. Orası “Çalab'ın tahtıdır.” Her insan sevgiye lâyıktır, çünkü O'nun kuludur:**

Elif okuduk ötürü
Pazar eyledik götürü
Yaratılanı severiz
Yaratanından ötürü

İnsanı ve onun ruhsal gelişimini takip eden ilim ve yöntemlerin birbirlerine bu kadar yakın olması ve benzemesi, temelde insandan ve onun ihtiyaç ve kabiliyetlerinin birbirine benzer ve yakın olmasından kaynaklanmaktadır.

Eğitim İçin Dilin Önemi ve Sohbet Metodu

Görebildiğimiz, Yunus Emre başta olmaz üzere Somuncu Baba da tasavvufta ve tasavvuf eğitiminde sevgiye ağırlık veren bir yol geliştirmiş, gerçeğe ulaşmada ana metot olarak sevgiyi kullanmış, bütün gerçeklerin temeli olarak da sevgiyi almıştır.

Eğitimin amacı arif insan yetiştirmektir. Bu amaca ulaşmak da birçok meşakkatli kademedan geçilerek mümkündür. Bu yolculuk sırasında yol rehberleri, yol arkadaşları gerekir. Buna rağmen, eğitilecek olan ferttir. Eğitim yoluna giren kişi, metin bir şekilde kademeleri tek tek geçecek, sevginin egemen olduğu, her şeyin perdesiz gözüktüğü hakikat denizine ulaşacaktır. Allah'ın o gerçeklik dünyasında her şeyin ne kadar mükemmel oluştuğunu görecektir, kendisi de bu mükemmel oluşa doğru yolda ve isteyerek katılacaktır. Medrese eğitimi sosyal hayatın ayrıntılarıyla uğraşırken, tasavvuf eğitimi bireysel hayata ve tabiata yönelir ve onların özüyle meşgul olur. Medrese eğitimi din ve davranış farklılıklarını değerlendirirken tasavvuf eğitimi ortak noktaları görür, farklılıkları birbirine yaklaştıracak bir hoşgörü bakışı sağlamaya çalışır.

Güzel Öğüt ve Hikmetle Çağırma!

“Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve o hidayete erenleri de çok iyi bilir” Allah emri fermanında buyrulduğu gibi Hoca Ahmet Yesevi insanları

hikmetli sözlerle en güzel şekilde İslam'a çağırılmış ve bunu da o zaman toplumda bir mesaj iletmenin geçerli metodu olan şiir formuyla yapmıştır.

Bu şekilde Ahmet Yesevi'nin hayattayken yüzlerce talebesi ve yüz binlerce müridi (izleyeni) olmuştur. Onun ölümünden sonra da fikirleri günümüze kadar birçok tarikatta yaşayarak gelmiştir. Bugün halen Kazakistan da kendilerini Yesevi olarak niteleyen sufi grupları vardır. Anadolu ve Balkanlarda ise 13 yüzyıldan sonra Yeseviye aynı tasavvuf ekolünü benimseyen Nakşîlik içerisinde hayatini devam ettirmiştir. Zira Nakşîlik Yeseviliğin devamı kabul edilmiştir. Hacı Bektaşî Veli Makalat adlı eserinde Ahmet Yesevi'nin prensiplerine geniş yer vermiş ve Yeseviyye ekolü Bektaşîliği de derinden etkilemiştir. Ahmet Yesevi'yi özellikle bu iki tarikatın en önemli ilham kaynağı sayabiliriz. Yesevi **derki**; **“Evliyanın sohbetine kavuşan her şeye kavuşmuş demektir”**

Kişiliği ve Yaşantısı:

Birçok kişinin Müslüman olmasına hizmet eden, dünyanın birçok tarafına İslam'ı yayan talebeler (Alperen) gönderen bu kıymetli insanın örnek ve bir o kadarda mütevazı ve sade bir hayatı vardı. İslami ilimlerdeki derin kavrayışı ve tasavvuftaki yüksek mertebesi ona büyük bir tevazu kazandırmıştı. Vaktini üçe bölerdi. Üçte birini ibadetle ve zikirle geçirir, üçte birinde öğrenci yetiştirir ve ilimle uğraşır, üçte birinde ise tahta kaşıklar yapıp onları satar geçimini temin ederdi. Hoca Ahmet Yesevi'nin yolu ve metodu ne ise Somuncu Baba'nın yolu ve metodu da aynıdır. Bu açıdan aslı Horasan'dan gelen Somuncu Baba Yesevi yolunu Anadolu'da takip etmiş, bulunduğu hassas dönemde İslam'ın farklı yorumlarını bir arada cem etmesini bilmiştir. Hatta Alevi ve Sünnileri bir araya getirmiştir. Kendisi Halveti ve Celveti tarikatlarında öncüsü olmuştur.

Ahmet Yesevi insanın olgunlaşmasının dört aşamada gerçekleşeceğini belirtmiş ve ilk defa kendisinin ortaya koyduğu bu yaklaşım Hacı Bektaşî Veli gibi kendisinden sonra gelen birçok sofi tarafından benimsenip, tasavvufun önemli prensiplerinden biri olmuştur. Ahmet Yesevi'nin sufi gelenekteki müstesna yerini ve birçok noktada ilk olma özelliğini aşağıdaki dört prensibin yalın, kolay anlaşılır fakat bir o kadarda evrensel ve bütün zamanların ihtiyacını cevaplayıcı özelliğinden anlayabiliriz.

- 1. Şeriat (İslamın hükümlerini hakkıyla uygulama) kapısı**
- 2. Tarikat Kapısı (Tasavvufu yaşamak)**
- 3. Marifet Kapısı (Evreni ilahi sırlarıyla birlikte kavrama)**
- 4. Hakikat (Yegâne gerçeklik olan Yüce Yaratana ulaşma hali)**

Ahmet Yesevi bu dört ilkeyi onar adet alt kısma ayırmış ve toplam kırk kapı elde etmiştir. Bu kırk kapı tasnifi küçük farklarla Bektaşîlikte yine kırk kapı olarak kullanılmıştır.

Bu konuyu güzel bir hikâyeyle açmak gerekirse; bir gün öğrenci Hocasına sorar: Hocam bu Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarından geçmek nasıl oluyor bir örnekle anlatabilir misiniz? Hocası: Bak evladım biraz ileride sana arkası dönük vaziyette oturmuş kitap okuyan dört kişi göreceksin. Oraya git ve arkadan sırayla her birine kuvvetli bir şekilde tokat at. Sonra ne yaptıklarını gel bana anlat. Aradığın cevabı bulacaksın der. Şaşırın öğrenci hocasının dediğini yapar ve sonra onun yanına geri gelir ve anlatır. Hocam ilk oturana dediğiniz gibi arkadan yaklaştım ve kuvvetli bir tokat attım. Adam kalktı aynı şiddette bana bir tokat attı. Yere düştüm feleğimi şaşırardım. Hoca: İşte oğlum o kişi henüz şeriat kapısındadır. Yaptığın haksız

ve yanlış davranışın cezasını sana aynen iade etmiştir. Öğrenci: İkinci adama tokat attıktan sonra ayağa kalktı tam bana vuracağı sırada geri yerine oturdu ve okumasına devam etti. Hocası: O kişi tarikat kapısındadır. Tam sana misliyle mukabele edecekten tarikat terbiyesi ona mani olmuş ve onu gerisin geriye oturtmuştur. Öğrenci: Üçüncü kişi tokadı yedikten sonra yerinden kalkmadı sadece arkasına döndü baktı ve sonra okumaya devam etti. Hoca: O kişi marifet kapısındadır. O iyiliğin de kötülüğünde Allah tan geldiğini bilir. Fakat bilme aşamasındaki merakı ona başına gelen kötülüğün kimin eliyle gerçekleştiğini öğrenme dürtüsü verdiğinden sana dönüp bakmıştır. Öğrenci devam eder: Dördüncü kişi ise kendisine vurduğumda sanki ona vurmamışım gibi istifini bozmadı, hiçbir şey yapmadı okumasına devam etti. Hoca: İşte evladım oda Hakikat kapısındadır. Hakikati bulan her an Allah ile beraberdir. Onunla beraber olanın başına iyilikte gelse kötülükte gelse umursamaz! Hakikate ermenin verdiği lezzet her şeyin üzerindedir.

Hamid-İ Veli (Somuncu Baba) (1331–1412)

Asıl adı Hamid Hamidüddin'dir. Somuncu Baba olarak da bilinen Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid Han zamanında yaşamıştır. Miladi 1331 tarihinde Kayseri'nin Akçakaya köyünde doğmuştur. Anadolu'yu manevi fetih için gelen Horasan erenlerinden Şemseddin Musa Kayseri'nin oğludur. Soyu Peygamber Efendimiz (s.a.s)'e ulaşır, 24. kuşaktan torunudur, Seyyiddir. Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri ilk tahsilini babası Şemseddin Musa Kayseri'den almıştır. Bilge kişiliği olan Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri, ilim alanındaki çalışmalarını Şam, Tebriz ve Erdebil'de sürdürmüştür. Alaaddin Erdebili'den ve Bayezid-i Bistami'nin ruhaniyetinden manevi terbiye almıştır.

Hamideddin hazretleri Bursa'da bir ümmi gibi hareket edip, ilminin varlığını kimseye söylemedi. Hamiddetin, Bursa'da bir fırın yaptırdı. Dağdan getirdiği odunla ekmekleri pişirdi. Ekmek küfesini sırtına alarak; “Somun! Müminler somun” diyerek sattığı ekmeklerle geçimini sağlardı. Halk, bu fırıncıya “Somuncu Baba” der ve ekmeğinin lezzetine doyamazlardı. Somuncu Baba ekmek satmaya başlayınca, herkes peşinden koşar, ekmeğini kapışırlardı. Fırını, Molla fenâri mahallesinde. İki gözlü idi. Bitişğinde ibadet ettiği bir odası vardı. Burada nefsinin terbiye etmek için kullandığı bir çilehanesi mevcut idi. Hamideddin Hazretleri durumunu Bursa'da hiç kimseye bildirmede. Hep halk içinde hak ile olmaya gayret etti.

Somuncu Baba, bir gün fırına ekmeklerini sürdürdü. Pişmesini beklerken yanına Padişah Yıldırım Bâyezid Hân'ın damadı Seyyid Emir Sultan geldi. Elinde bir çömlek vardı. “Selâmün aleyküm baba! “dedi. O da “ Ve Aleykûm-selâm” diyerek birbirlerine bakiştılar. Başka hiçbir kelime konuşmadan tanıştılar. Emir Sultan, elindeki yemek çömleğini Somuncu Baba'ya verip, içindekinin pişirilmesini rica etti. Somuncu Baba, bütün denemelerine rağmen çömleği fırının içine sokamadı. Emir Sultan'a döndü ve “Anladım ki bu çömleği fırına sen süreceksin!” dedi. Emir Sultan “Peki” diyerek çömleği aldı ve fırının içine rahatlıkla sürdürdü. Fakat fırında hiç ateş yoktu. Somuncu Baba fırının ağzını kapattıktan sonra; “Birazdan pişer bekleyiniz” buyurdu. Bir müddet bekledikten sonra kapak açıldı. Fırında hiç ateş olmadığı halde yemeğin piştiğini gören Emir Sultan, Somuncu Babanın büyük velilerden olduğunu anladı. Orada tasavvuf üzerine biraz sohbet ederek dost oldular. Yıldırım Bâyezid Hân, Niğbolu zaferinden sonra Bursa'da Ulu Camii yaptırmaya başladı. Caminin inşası sırasında çalışan işçilerin ekmek ihtiyacını Somuncu Baba temin etti.

Caminin yapılması bittikten sonra (1396–1400) bir Cuma günü açılış merasimi yapılacağı ilan edildi. O gün Padişah Yıldırım Bâyezid Hân, damadı büyük âlim ve Veli-Seyyid Emir Sultan, Molla Fenari, ulemâdan pek çok kimse ve Bursalılar Ulu Camiyi doldurdular. Yıldırım Bâyezid Hân, caminin açılış hutbesini okumak üzere Emir Sultan'a vazife verdiğinde, Emir Sultan, "Yıldırım'a hitaben "Sultanım! Zamanın büyük âlimi burada iken, bizim hutbe okumamız uygun değildir. Bu camii şerifin açılış hutbesini okumaya lâıyk olan zât şu kimsedir" diyerek, Somuncu Babayı gösterdi. "Şöhret afettir" hadisi şerifini bildiği için bundan titizlikle kaçınan Somuncu Baba, Padişahın emri üzerine minbere doğru yürüdü. Emir Sultan'ın yanına gelince; "Ey Emir'im, niçin böyle yapıp beni ele verdiniz?" dedi. O da; "Senden ileride bir kimseye göremediğim için öyle yaptım" cevabını verdi. Cemaat hayret ederek bu konuşmaları dinliyordu. Somuncu Baba'nın hutbesini merakla bekliyorlardı. Minbere çıkan Somuncu Baba, öyle bir hutbe irâd etti ki, o zamana kadar Bursalılar öyle bir hutbeyi hiç işitmemişlerdi. Bundan sonra Somuncu Baba'nın büyüklüğünü anladılar. Hutbesinde; "Bazı âlimlerin fatiha'i şerifenin tefsirinde müşkilatı, anlayamadığı kısımlar vardır. Onun için bu surenin tefsirini yapalım" buyurarak, Fatiha suresinin, yirmi ana ilim üzerine yedi türlü tefsirini yaptı. Nice hikmetli sözler beyan eyledi ki, herkes hayretinden şaşırıp kaldı. Başta Molla Fenâri hazretleri, ..."Bizim fatiha suresinin tefsirinden müşkilimizi keramet göstererek halletti. Onun büyüklüğüne, bu yedi çeşit tefsir, adil bir şahittir..."dedi. Cuma namazından sonra bütün cemaat, Somuncu Babanın elini öpmek ve duasını almak istedi. Cemaatin bu arzusunu kıramayan Hâmid-i Veli Hazretleri, kapıda durdu.

Ulu Caminin üç kapısından çıkan herkes; "Ben Somuncu Babanın elini öpmekle şereflendim" diyordu. Burada da kerâmet göstererek üç kapıda da aynı anda elini öptürmüştü. Namazdan sonra evine giden Hamid'i Veli'ye, Molla Fenâri; "Fatiha suresinin tefsirinden müşkilimizi halettiniz. Medrese'de hizmetimiz karşılığı kazandığımız beş bin akçe paramız vardır. Şüphesiz helâldir. Kabul buyurursanız bunları size hediye etmek istiyorum" dedi. O, kabul etmedi. Bunun üzerine..."Talebeniz olmakla şereflenmek istiyorum" deyince Somuncu Baba ona teveccüh ederek dualarda bulundu. molla Fenari'nin Somuncu Baba'dan aldığı feyz ile yazdığı tefsirini bütün alimler çok beğenmiştir. Somuncu Baba, durumunun anlaşılması üzerine, "Sırrımız ifşa oldu" diyerek Bursa'dan gitmek istedi. Bir sabah erkenden, Gavaş Paşa Medresesinden birkaç talebeyi yanına alarak yola çıktı. Somuncu Babanın Bursa'yı terk etmekte olduğunu işiten Molla Fenâri, koşarak bir çınarın yanında arkasından yetişti. Gitmeyip Bursa'da kalması için yalvardı. Kabul ettiremedi. Somuncu Baba, bu çınarın yanında Bursa'ya dönerek, feyizli ve bereketli bir şehir olması, yeşil olarak kalması için dua etti ve vedalaşarak ayrıldılar. Bursa'(da bu çınarın bulunduğu bölgeye "dua" çınarı denildi. (Bazı kaynaklara göre de Somuncu Baba'ya dua çınarında yetişen Emir Sultan'dır). Bursa'dan ayrıldıktan sonra, Aksaray'a geldi. Aksaray'da bir müddet kaldıktan sonra bir oğlunu yanına alarak Darende'ye geldi. Hacı Bayram'ı Veli ile hacca gittiler. Dönüşlerinde, Hacı Bayram'ı kendisine hâlife, vekil tayin etti. İnsanları irşat etmekle vazifelendirdi.

Hâmid-i Veli hazretleri, 1412 (H.815) senesinde, bir gün dostları ve talebeleriyle helâlleşti. İki rekât namaz kıldıktan sonra, uzun uzun dua etti. Sonra Kelime-i şehâdet getirerek vefat etti. Cenaze namazını Hacı Bayram-ı Velî kıldırdı. Hamid-i Veli Hazretlerinin Yusuf Hakiki ve Halil Taybi adında iki oğlu bilinmektedir. Yusuf Hakiki Aksaray'da kalarak burada vefat etmiştir. Diğer oğlu Halil Taybi ise, hacdan döndükten sonra Darende'ye gelerek yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Kabri

Darende'dedir. Hamid-i Veli (Somuncu Baba)'nin meşhur "Senden Dolu İki Cihan" isimli şiirini takdim ediyorum:

Senden Dolu İki Cihan

Senden dolu iki cihan/Oldum zuhurundan nihan
Ger bulayam seni ayan/Ya Rab n'ola halüm benüm
Dilde kanaat olmaya/Züht ile taat olmaya
Senden hidayet olmaya/Ya Rab n'ola halüm benüm
Şol gün ki mizan kurula/Hak kapusunda durula
Halayık oda sürüle/Ya Rab n'ola halüm benüm
Ağlarım işte zar ile/Kaldum diriğ ağyar ile
Bilişmedim sen yar ile/Ya Rab n'ola halüm benüm
Hamidi'nin gözü yaş/Doldurur dağ ile taşı
Bilmem n'idem garip başı/Ya Rab n'ola halüm benüm

Somuncu Baba'nın Tavsiyeleri:

Somuncu Baba'nın tavsiyeleri insanlığın dünya hayatını iyi bir şekilde geçirmeleri ve ahret hayatına da hazırlık yapmalarını göz önüne alınarak algılandığında daha iyi anlaşılacaktır. İşte onun uyarılarının satır başlıkları:

Arkadaşlarıma ve yolumuzdan gidenlere tavsiyelerimdir:
Gizli ve aşikâr her yerde Allah'tan korksunlar.
Az yesinler, az konuşsunlar, az uyusunlar.
Avamın arasına az karışsınlar.
Tüm kötülüklerden uzak dursunlar.
Daima şehvetlerden kaçsınlar.
İnsanların elindekilerden ümitlerini kessinler.
Tüm zemmedilmiş sıfatları terk etsinler.
Övülen sıfatlarla süslensinler.
Ayrı bir görüşle, kendini cemaatten ayrı bırakmasınlar.
Aç olarak ölseler bile şüpheli hiç bir lokmayı yemesinler

Talebeleri:

Somuncu Baba Hazretleri ve en meşhur talebesi Hacı Bayram Veli'nin Osmanlı Devletinde yeni Anadolu ve Rumeli üzerinde çok büyük etkileri vardır. Osmanlı kültürünü etkileyen bu önemli simaların hizmetlerini ve kültürümüze katkılarını anlamak için yetiştirmiş oldukları bazı isimleri zikretmemiz gerekir. Bu önemli isimler ve medfun oldukları yerler şunlardır: Hacı Bayram Veli-Ankara, Halil Taybi Darende, Baba Yusuf Hakiki Aksaray, Akşemseddin - Beypazarı – Göynük, Ömer Dede Göynük, Hızır Dede Bursa, Akbıyık Sultan Bursa, İnce Bedreddin Darende, Yazıcıoğlu Gelibolu, Şeyh Lutfullah Balıkesir, Şeyhî Kütahya, Şeyh Üftade Bursa, Aziz Mahmud Hüdayi İstanbul, Muslihiddin Halife İskilip, Uzun Selahaddin Bolu,

Hacı Bektaş-ı Veli ve Mevlana: Ders Alınacak İki Farklı Yaklaşım

Bir adam kötü yoldan para kazanıp bununla kendisine bir inek alır.

Neden sonra, yaptıklarından pişman olur ve hiç olmazsa iyi bir şey yapmış olmak için bunu Hacı Bektaş-ı Veli'nin dergâhına kurban olarak bağışlamak ister.

O zamanlar dergâhlar aynı zamanda aşevi işlevi görüyordu. Durumu Hacı Bektaş Veli'ye anlatır ve Hacı Bektaş-ı Veli – ‘ helal değildir’ diye bu kurbanı geri çevirir. Bunun üzerine adam Mevlevî dergâhına gider ve aynı durumu Mevlana'ya anlatır. Mevlana ise; bu hediye kabul eder.

Adam aynı şeyi Hacı Bektaş Veli'ye de anlattığını ama onun bunu kabul etmemiş olduğunu söyler ve Mevlana'ya bunun sebebini sorar.

Mevlana şöyle der:— Biz bir karga isek Hacı Bektaş Veli bir şahin gibidir. Öyle her leşe konmaz.

O yüzden senin bu hediyeni biz kabul ederiz ama o kabul etmeyebilir.

Adam üşenmez kalkar Hacı Bektaş Dergâhı'na gider ve Hacı Bektaş Veli'ye, Mevlana'nın kurbanı kabul ettiğini söyleyip bunun sebebini bir de Hacı Bektaş Veli'ye sorar.

Hacı Bektaş da şöyle der:— Bizim gönlümüz bir su birikintisi ise Mevlana'nın gönlü okyanus gibidir. Bu yüzden, bir damlayla bizim gönlümüz kirlenebilir ama onun engin gönlü kirlenmez. Bu sebepten dolayı o senin hediyeni kabul etmiştir.

Burada iki farklı yaklaşımla insanlara çıkış yolu verilmektedir. Yani insanlar ne kadar günah işlerlerse işlesinler bir çıkış yolu olduğu öğretisi bize anlatılmaktadır. Aynı zamanda burada her iki tarafta birbirine kırmamakta ve her ikisinin yaptığının haklı olduğunu bir diğer anlatması da ayrı bir güzellik olsa gerekir. Buradan çıkartılacak eğitim metodu hoşgörü, birbirini tamamlama ve insanlara çıkış yolu sunmak şeklinde özetlenebilir. Burada eğitim metodu ya hep ya hiç metodu değildir. Yani Nasrettin Hoca misalinde olduğu gibi; Hocaya sormuşlar; Hoca inişimi seversin, yokuşumu diye? Hoca o güzel cevabı verirken bizlere de bir önemli mesajı ve yöntemi göstermiştir. Cevap olarak; “ Düz yolun suyu mu çıktı!” demiştir. Yani hayat ya hep ya hiç değildir. Aralarda birçok çıkış yollarıda mevcuttur. Önemli olan insanları yeni alternatifler ve çıkış yolları sunmaktır.

Somuncu Baba'nın Eğitim Metodu:

Mutasavvıflar halkın içinden yaşayan ve halkı terbiye eden insanlardır. Bunlar halkın anlayacağı lisanla konuşarak onları, iyiye, doğruya, güzelliğe ve hâsılı tüm faydalı hasletlere ulaştırmak için uğraşırlar. Bu uğraşları sırasında halkın anlayacağı dilden anlatır ve örnek hayatlarıyla onlara yol gösterirler, onları terbiye eder ve eğitirler. Bunların başlıca tasavvuf terbiyesindeki (eğitimde) metodu şöyle özetlenebilir. Bundan hareketle Somuncu Baba'nın eğitim metodu, aslında hoşgörü, sorun çözme, birlik-beraberlik, toplumsal inşa, erdemlilik, orta yol, sabır, toplumun gazını alma, kültürlenme, kendini bilme, hicret-hizmet, değerler eğitimi, rol-model olma, sevgi ve muhabbet yolu gibi metotları kullanmıştır.

Somuncu Baba'nın kullandığı eğitim metodu bugünkü çağdaş eğitim kuramlarından Daimicilik (Perennialism) metoduyla örtüşmektedir. Çünkü onun yolu; basitten karmaşığa, yakından uzağa, somuttan soyuta, kolaydan zora metodunu kullanmıştır. Eğitimde daimicilik genel adı ile adlandırılan kuram genel, kapsamlı bir eğitim kuramıdır. Bu kuramı savunanların üzerinde ısrar ettikleri şey eğitimin mutlak, değişmez bazı ilkelere, gerçeklere dayanması ihtiyacıdır. Bunlara göre hayatın, toplumun, insanın değişmeyen bazı gerçekleri vardır ve eğitim de kendisini bu gerçekler üzerinde kurmalıdır. Daimiciliğin ana ilkelerinden olan biri olan; **“Eğitimin görevi ezeli-ebedi doğruların bilgisinin kazandırılmasıdır. Bu görüşü savunanlardan Hutchins'in yine kendi sözlerine göre ‘Eğitim, öğretim içerir; öğretim ise bilgi. Bilgi, hakikattir. Hakikat ise her yerde ayndır. O halde eğitim**

her yerde aynı olmalıdır'. Bu görüşün bir diğer sonucu şudur: Eğitimin peşinde koşması gereken hedef, bireyin değişme içinde bulunan, gelip geçici önemsiz değişikliklerin üzerinde cereyan ettiği dünyaya değil dünyanın değişmeyen, kalıcı gerçeğine uydurulmasıdır." İşte Somunca Baba'da insanın sadece bu dünya için değil asıl öbür dünya ahiret inancı için dünyada bir şey yapılması gerektiğine inanır ve savunur. Kendisi bu dünyada yaşarken kimseye muhtaç olmamak için kendi el emeği ile yaşamış ve bu yönüyle bugünkü tasavvuf erbabına da önemli bir mesaj vermiştir. İnsan kendi helal kazancıyla yaşamını sürdürmeli ve kimsenin eline bakmamalıdır. Bir kere Somuncu Baba'nın eğitim (terbiye) metodu diğer mutasavvıflarda olduğu gibi Hz. Peygamberimizin terbiye metodudur. Somuncu Baba'nın eğitimi metodunu başlıca şu başlıklarda toplanabilir.

1-Tebliğ'den Ziyade Temsil Metodu: Bir nevi anlatımdan çok öze dayanır. Kendileri yapıp, ettikleriyle örnek olmaya çalışırlar. Yaptıklarıyla insanlara çağrıda bulunur. Sözden çok öze bakar.

2-Sohbet Metodu: "Din nasihattir" prensibinden yola çıkarak insanlara güzel öğütlerle eğitmeye çalışır. Onlara gelen insanlara nasihat ederler. Bu nasihatler insanların içinde bulunduğu duruma göre şekillenir. Sohbetlerin evliya menkıbeleriyle süslenir. İnsanlar büyük bir aşk-şevk ve heyecan içinde bu sohbetlerden yararlanırlar.

3-Sevgi Metodu: Mürşit ile mürit arasında sevgi olmadan hiçbir şey olmaz. O nedenle mürşit ile mürit arasında manevi yönden çok iyi bir sevgi köprüsü kurulmalıdır. Bu köprü kurulduktan sonra tasavvuf terbiyesinde yol alınır. Mevlana Hazretleri, "Sevgi ölüleri bile dirildir" sözü tasavvuf terbiye metodunu özetleyen bir sözdür. Sevgili olmayan bir terbiye metodu düşünülemez. Sevgili köprüsüyle gönüller birbirine bağlanır. Bu yolla insanlar iyilik ve faydalı işlerde yapmada birbirleriyle yarışırırlar.

4-Hoşgörü Metodu: Mutasavvıf hoşgörülüdür. Korkutmadan sevgi yoluyla meseleye yaklaşır. Her meselenin içinden hoşgörü kültürüyle hareket eder. İnsanların günahlarından dolayı sohbet halkalarından kovulmazlar. Onlara daha çok nasihat edilir ve kuşatıcı bir ortam sunulur. Hoşgörü metodu sayesinde insanlar günahkârda olsa mutasavvıflara gelerek dertlerine derman ararlar. Onlarda bu gelen insanları kapıların kovmadan ve hatta soğutmadan onlara iyi ve doğru yolu göstermeye ve bu yolda devam etmelerini gerektiğini öğütlerler.

5-Taklit ve Tatbik Metodu: Yol gösteren mürşidini mürit önce taklit eder daha sonra fiiliyata geçirerek tatbik eder. İnsanlar gördüklerini tatbikte gecikmezler. Önlerinde bir örnek görürlerse onu tatbik etmek daha da kolaylaşır. İnsanoğlu doğduğundan itibaren görerek öğrenir. Görmek sözden daha önemli ve etkilidir.

6-Sabır Metodu: Tasavvuf yolunda ilerleyen derviş daima sabırlı olur. Sabrı hiç elden bırakmaz. Kendine yapılan haksızlığa gerekirse sabreder. Burada nimete şükür ve külfete sabır gösterir tasavvuf yolcusu. Sevgi, saygı, sorumluluk, sabır, sebat, sadakat ve sonucunda saadet gelir. O nedenle sabır en önemli eğitim yani terbiye yoludur. Fedakârlıkta aynı zamanda bir sabır yoludur. Sabır başarmanın aynı zamanda en önemli yollarından biridir.

7-Göz Teması Metodu: Bugün modern eğitim sisteminde söz göze verilir ağızdan dinlenir. Mürşit müridinin gözünün içine bakar, mürit ise çıkan sözü ağızdan dikkatle takip eder. Göz kalbin aynasıdır. Kalbe ışık (nur) gözden gider. Hazreti Mevlana "İnsan gözden ibarettir" demiştir. Anonim olan şu şair sözü de bu metodu

doğrulamaktadır. “Bir bakış bir bakışa neler neler anlatır./Bir bakış bir aşağı senelerce ağlatır.”

8-Rol-Model Metodu: İnsanlara sözden ziyade yaşantılarıyla örnek olurlar. Yapmadıklarını adeta söylemezler. İyilik, güzellik ve faydalı işlerde yarışır. Yaptıklarıyla toplumun önünü açmakla kalmazlar gelecek nesiller içinde örnek davranışlar ortaya koyarlar. Bu yaptıkları söz ve fiiller kulaktan kulağa anlatılarak herkesin iyi davranış ortaya koymalarına da örnek olurlar.

9-Hicret-Hizmet Metodu: Somuncu Baba özellikle bir yerden diğer yere giderek Peygamberimizin hicret metodunu kullanmış ve hicreti adeta hizmete dönüştürmesini bilmiştir. Gittiği yerlerde basit ve yalın bir hayat yaşayarak gösterişsiz bir şekilde insanları iyi ve doğru davranışlar ortaya koymuştur.

Sonuç:

Somuncu Baba'nın eğitimin metodu bugün ihtiyaca duyduğumuz değerler eğitimi için önemli bir yol ve metottur. Tasavvufun insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme, uyum (entegrasyon) olayıdır. İnsanlar hem sosyalleşir hem de yardımlaşır. Böylece toplumsal barış ve birlikte yaşam kolaylaşır. Milli birlik ve bütünlük içinde önemli bir merkezdir mutasavvıf eğitimi. Türkistan coğrafyasından başlayıp Anadolu'ya ve oradan da Balkanlara kadar giden tasavvuf hareketi şehirlî, hoşgörülü ve kuşatıcı bir harekettir.

Tasavvuf, hayat düşmanlarıyla savaşıyor. Aydınlığın karanlıkla, sıhhatin hastalıkla, aklın gafletle, ilmin cehaletle, kemalin noksanlıkla, genişliğin darlıkla, aşk ve şuurun donukluk ve sönüklükle savaştığı gibi... Tasavvuf, sana bu savaşta kuvvet verir. Tasavvuf, sade bir İslamiyet, aydınlatıcı bir iman, yüksek bir insanıyettir. Camilerde, sokaklarda, gizlilikte, alenilikte! (M.N.Seyda, 2008).

Tasavvuf İslam'ın adeta estetik sunumudur. 13 yüzyılda başlayan Tasavvuf hareketi bir nevi Doğu'dan başlayıp Batı'ya doğru giden bir aydınlanma hareketidir. Önemli bir insan ve toplum inşası olan tasavvuf yoluyla Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmıştır. Özellikle Türklerin ruhuna uygun bir metotla tasavvuf sunulmuş ve Türkler bir taraftan Haçlı saldırılarına baş ederken diğer yandan Avrupa ortalarına kadar tasavvufun hoşgörü iklimiyle yayılmışlardır. Hâsılı günümüz çağdaş insanının ve çağdaş eğitim ve öğretim kuramlarının Somuncu Baba'dan öğreneceği çok şeyin olduğuna inanıyorum. Yeter ki Somuncu Baba gibi değerlerimize sahip çıkıp objektif bir şekilde inceleyip, araştıralım ve alacağımız faydalı mesajları alalım.

KAYNAKÇA:

- Akgündüz, A.; Öztürk, S.; Baş, Y. (2001). Darendede Tarihi, Osman Hulusi Efendi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S.(2000). Türkiye Tarihi 1, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akyüz, Y.(2004).Türk Eğitim Tarihi, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- Alıcı, L. (2001). İhramcızade İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- Alkan, A.T. (2000). Altıncı Şehir, Ötüken Yay., İstanbul.
- Altuntaş, İ.H.(1992). Nakşibendi Şeyhi İsmail Hakkı Toprak'ın Hayat ve Menkıbeleri, (Yayınlanmamış Lisans Tezi) Ankara Üniv. İlahiyat Fak, Ankara.
- Ateş, S.(2005).İslam Tasavvufu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- Aşıkpaşazade Tarihi : Sahife 201, Matbaayı Amire 1332.

Âbideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi İbrahim Hakkı Konyalı, II. Cilt, s.2408

Ali Rıza Karabulut, Kayseri İlimiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar., s. 118, Seyyid Burhaneddin Hazretleri Hizmet Vakfı Yay., Kayseri 1994.

Boz, Erdoğan. (2011), Yusuf Hakiki Baba Divanı'ndan Seçmeler, Aksaray Belediyesi Yayınları.

Cebecioğlu, E.(1996). Sahabe'den Günümüze Allah Dostları, İsmail Hakkı Toprak, Şule Yayınları,C:10, s.222 vd, İstanbul.

Çavuşoğlu, A.(2011), Sevgi Yolu, Aksaray Belediyesi Yayınları, Aksaray.

Çiçek, Y.(1997). İrşad ve Tebliğ Açısından Mutasavvıflar. Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri,Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Yay., Ankara.

Demirci, M. (2005).Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar. Mavi Yayıncılık, İstanbul.

Dewey, J. (1966). Tecrübe ve Eğitim, Çev: Fatma Başaran, Fatma Varış.

Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler Ahmet Yesevi. (2005). Toker Yayınları, İstanbul.

Doğan, S.(2010). Somuncu Baba ve Osman Hulusi Efendi. Ö.Vatan Gazetesi (28.06.2010), İstanbul.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Cilt 3, sahife 191-195.

Ergün, Mustafa.(1993). İnsan ve Eğitimi, Ocak Yayınları, Ankara.

Ergün, Mustafa. (1997).Yunus Emre'de Tasavvuf ve Eğitim, Ocak Yayınları, Ankara.

Eraydın, Selçuk. (1994).Tasavvuf ve Tarikatlar. Marmara Ün. Yay. No: 82, İstanbul.

Erdoğan, İ. (2002). Türk Eğitim Sistemi, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Güngör, E. (1996).İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Gürsoy, K. (2006). Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Hayrettin İvgin, Somuncu Baba'nın Yeni Bulunan Bir Eseri ve Diğer Eserleri, Erciyes Yöresi 1. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri, s. 55 Kayseri 1991Işık, E. (1997). Din Önderlerinin Toplumdaki Yeri, Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri,Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Yay., Ankara.

İslam Ansiklopedisi. (1989). Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 2, Ankara.

İz, M.(2002). Tasavvuf, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Kara, M. (2003).Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Küken, G. (2001). Ortaçağda Eğitim Felsefesi, Alfa Yay, İstanbul.

Önkal, A.(1984).Rasulüllah'ın İslam'a Davet Metodu. Hibaş Yayınları, Konya.

Özalp, A. (1985). İbn Tufeyl, Hayy İbn Yakzan, terc. A. Özalp, İnsan Yayınları, İstanbul.

Seyda, M.N. (2008). Tasavvufun Sırları, Zaman Yayıncılık (Azim Dağıtım).İstanbul.

Sönmez, V. (1985). Eğitim Felsefesi, s.37, Anı Yayıncılık, Ankara.

Şişman, M. (2004). Öğretmenliğe Giriş, PegemA Yayıncılık, Ankara.

Taylan, N. (1991). Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Tozlu, N. (2003). Eğitim Felsefesi, MEB Yayınları, Ankara.

Uçarlar, M. (2000). İsmail hakkı Toprak Efendi'nin Ardından, Somuncu Baba Dergisi, Yıl:7, S:27, Temmuz-Ağustos 2000

Ülken, H.Z. (1991)., İslam Düşüncesinin Batıya Etkisi, İslam Düşüncesi Tarihi, Editör: M. M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, H.K. (2002). Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Yusuf-ı Hakiki'nin Tasavvuf Risalesi ve Somuncu Baba, Dr. Ali Çavuşoğlu, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fak., Türk-İslâm Edebiyatı.

<http://www.hulusiefendivakfi.org.tr>

www.alevibektasi.org/tbaki.htm

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Mevlevilik>

www.sevde.de/islam_Ans/T/46.htm

www.sevde.de/islam_Ans/B/bayramiye.htm

www.radikal.com.tr/2001/03/03/turkiye

www.akmb.gov.tr/turkce/books/turkkong4-4/tk4-4-17-demirci.htm